

केंद्र शासन पुरस्कृत कमी खर्चाच्या
स्वच्छता योजनेअंतर्गत राज्याच्या नागरी
भागातील आर्थिक दुर्बल घटकांकरिता
वैयक्तिक शौचालय बांधकाम कार्यक्रम

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
शासन निर्णय क्र.कख्यो२००८/प्र.क्र. १००/वै.शौ./पापु२९
मंत्रालय, मुंबई -४०० ०३२,
दिनांक - १० सप्टेंबर, २००८

वाचावे:- १) शासन निर्णय क्र.नापापु/क.ख.स्व.यो./वैयक्तीक शौ./१०९६/प्र.क्र.६/पा.पु.२९,
दि.१०.१०.१९९६
२) शासन परिपत्रक क्र.पापुवस्वविक्रमस्वयो/वैयक्तीक शौ/१०९७/
प्र.क्र.६/पापु- २९/९७, दि. ८ जूलै, १९९७
३) सचिव, भारत सरकार, आवास व शहरी गरीबी उपशमन मंत्रालय, निर्माण भवन,
नवी दिल्ली यांचे पत्र क्र. N-१४०११/१/२००८-LCS(P), दि.११/०२/२००८
४) शासन निर्णय क्र.कख्यो२००८/प्र.क्र.३९/पापु२९ दिनांक १६/६/२००८

प्रस्तावना :-

केंद्र पुरस्कृत कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत राज्यातील नागरी भागामध्ये वरील संदर्भाधीन अनु क्रमांक १ व २ मधील शासन निर्णयान्वये सन १९९६-९७ पासून वैयक्तिक शौचकूप बांधकाम कार्यक्रम राबविण्यास सुरुवात करण्यात आली. केंद्र शासनाच्या आकृतीबांधानुसार या कार्यक्रमांतर्गत ५ व्यक्तिसाठी असलेल्या शौचालयाचे मुल्य रु.५,०००/- आणि १० व्यक्तिसाठी असलेल्या शौचालयाचे मुल्य रु.७,०००/- गृहीत धरून केंद्र शासनाकडून राज्याच्या नागरी भागातील आर्थिक दुर्बल घटकांकरिता सुमारे ३०% आणि कमी उत्पन्न घटकाकरिता सुमारे १७% इतके वित्तीय सहाय्य करण्यात येत होते.

२. योजनेच्या सुरुवातीस या कार्यक्रमांतर्गत एकूण १६१२३२ वैयक्तिक शौचालये बांधण्याचे उद्दिष्ट निर्धारित करण्यात आले होते. तथापि, आतापर्यंत यापैकी केवळ ३४८६३ वैयक्तिक शौचालये बांधून झाली आहेत. कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत बांधावायाच्या वैयक्तिक शौचालय बांधकाम कार्यक्रमास लाभार्थीकडून खालील कारणांस्तव पुरेशा प्रमाणात प्रतिसाद मिळालेला नाही :-

- (१) शौचालय बांधण्यासाठी येणारा प्रत्यक्ष खर्च व त्या तुलनेत मिळणारे केंद्र व राज्य शासनाचे अनुदान व कर्ज अत्यल्प होते.
- (२) या कार्यक्रमांतर्गत केवळ द्विशोष खड्डा पध्दतीचे शौचालये बांधण्याची परवानगी दिली होती. तथापि, अनेक ठिकाणी भौगोलिक कारणामुळे तसेच जागेच्या कमतरतेमुळे या पध्दतीचे शौचालये बांधणे शक्य होत नव्हते.
- (३) हुडकोकडून विविध कारणामुळे नामंजूर करण्यात आलेले अनेक नागरी संस्थांचे प्रस्ताव.
- (४) बन्याच नागरी संस्थांनी हुडको सोबत करार न केल्यामुळे हुडकोकडून रद्द करण्यात आलेले प्रस्ताव.

- (५) या कार्यक्रमाचा लाभ घेण्यासाठी नागरीकांकडून व नागरी संस्थांकडून पाठपुरावा करण्याच्या प्रवृत्तीचा आढळून आलेला अभाव.
- (६) या कार्यक्रमाचा प्रचार व प्रसार पुरेसा झाला नाही.
- (७) अशासकीय संस्थाचा (NGO) सहभाग नसणे.

३. तथापि, राज्याचा नागरी भाग संपूर्णतः हागणदारी मुक्त होण्याच्या दृष्टीकोनातून घर तेथे शौचालय या तत्वावर कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत वैयक्तिक शौचकूप बांधकाम कार्यक्रम यशस्वी होणे अत्यंत आवश्यक आहे. या योजनेचा जास्तीत जास्त लोकांनी /नागरी संस्थांनी लाभ घेऊन ही योजना यशस्वी व्हावी याकरीता योजनेच्या अस्तित्वातील निकषांमध्ये सुधारणा करणे नितांत आवश्यक होते. त्यानुसार केन्द्र शासनाच्या गृहनिर्माण व नागरी गरीबी निर्मूलन मंत्रालयाने त्यांच्या उपरोक्त पत्रान्वये कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत वैयक्तिक शौचकूप बांधकामाकरिता विहीत निकषांमध्ये सुधारणा केली आहे. कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत अस्तित्वातील निकष व केन्द्र शासनाने त्यात प्रस्तावित केलेले बदल विचारात घेता, सुधारीत योजना अमलात आणल्यास या योजनेस जनतेकडून निश्चितपणे मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद मिळेल. केंद्र शासनाच्या सुधारित योजनेनुसार वैयक्तिक शौचकूप बांधकामाचे मुल्य रु.१००००/- (रुपये दहा हजार फक्त प्रति शौचकूप) गृहीत धरून केन्द्र शासनाचे ७५% व राज्य शासनाचे १५% अनुदान, लाभार्थी हिस्सा केवळ १०%, आर्थिक सहाय्यातून बाद केलेला कर्ज घटक, भौगोलीक परिस्थिती अनुरूप कोणत्याही पद्धतीचे शौचालय बांधण्याची मुभा, अशासकीय संस्थांचा सहभाग यासारख्या प्रस्तावित बदलांमुळे ही योजना लोकाभिमुख होऊन लाभार्थी मोठ्या प्रमाणात या योजनेचा लाभ घेण्यास पुढे येतील. त्यामुळे कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाच्या सुधारित मार्गदर्शक तत्वानुसार राज्याच्या नागरी भागातील आर्थिक दुर्बल घटकांकरिता वैयक्तिक शौचालय बांधकाम कार्यक्रमाची राज्यात तात्काळ अंमलबजावणी करण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता.

शासन निर्णय :-

राज्याच्या नागरी भागातील (महानगरपालिका व नगरपरिषद क्षेत्र) आर्थिक दुर्बल घटकातील नागरिकांकरिता वैयक्तीक शौचालय नसलेल्या प्रत्येक घरांमध्ये वैयक्तिक शौचालयांची उपलब्धता व्हावी यासाठी केंद्र शासन पुरस्कृत कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत सुधारित मार्गदर्शक तत्वानुसार वैयक्तिक शौचालय बांधकाम कार्यक्रम राज्यातील सर्व शहरांमध्ये राबविण्यात यावा. हा कार्यक्रम राज्यातील सर्व नागरी संस्थांनी नागरी स्वच्छतेच्या क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या अशासकीय संस्थांच्या सहकार्याने राबवावा.

२. या कार्यक्रमांतर्गत राज्याच्या नागरी भागामध्ये स्वतःच्या मालकीचे घर असूनही शौचालयाची व्यवस्था नसलेल्या आर्थिक दुर्बल घटकांमधील नागरिकांना, (एका कुटुंबांमध्ये कमाल ५ व्यक्ती गृहीत धरून प्रति कुटुंब शौचालय याप्रमाणे) या योजनेचा लाभ मिळणार आहे. केंद्र शासनाच्या नगर विकास मंत्रालयाकडून सन २००९ च्या भारतीय जनगणनेनुसार राज्याच्या नागरी भागातील आर्थिक दुर्बल घटकांसाठी विविध योजनांतर्गत लाभ देताना उत्पन्नाची मर्यादा ही प्रतिकुटुंब प्रतिमाह रु.३,३००/- इतकी विहीत करण्यात आलेली आहे. त्याच धर्तीवर केंद्र शासन पुरस्कृत कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत राज्याच्या नागरी भागातील आर्थिक दुर्बल घटकांसाठी वैयक्तिक शौचालये बांधण्याकरिता प्रति कुटुंब उत्पन्नाची मर्यादा रु.३,३००/- प्रतिमहा इतकी विहीत करण्यात येत आहे.

३. या कार्यक्रमांतर्गत दोन खड्डचांची (TWO PIT POUR FLUSH) अथवा स्थानिक परिस्थितीस अनुरूप अशा पद्धतीची शौचालय बांधण्यात यावी.

४. केंद्र शासनाच्या निर्देशानुसार प्रती शौचालय बांधकामाचा खर्च रु. १०,०००/- याप्रमाणे प्रती कुटुंब वित्तीय सहाय्याचा आकृतीबंध खालील प्रमाणे आहे :-

केंद्र शासनाचे अनुदान	७५ %	-	रु.७,५००/-
राज्य शासनाचा हिस्सा	१५%	-	रु.१,५००/-
लाभार्थी हिस्सा	१०%	-	रु.१,०००/-

५. शौचालय बांधकामास स्थानिक परिस्थीतीनुसार रु.१०,०००/- पेक्षा होणारा अधिक अतिरिक्त खर्च संबंधित नागरी संस्थांनी स्वःनिधीतून करावा.

६. प्रत्येक शहरातील आर्थिक दुर्बल घटकातील व्यक्तींचा सर्वे करून लाभार्थ्यांची संख्या निश्चित करणे, लाभार्थ्यांना Biometric पद्धतीची ओळखपत्रे देणे, जनजागृती करण्यासाठी चर्चासत्रे/प्रशिक्षण आयोजीत करणे,लाभार्थ्यांनी करावयाच्या खर्चाची रक्कम गोळा करून ती नागरी संस्थांकडे जमा करणे याकरीता शासनामार्फत नागरी संस्थांकरीता नागरी स्वच्छतेच्या क्षेत्रात कार्यरत असणा-या अशासकीय संस्थांची (NGO) निवड करण्यात येईल. अशा NGO ना त्यांच्या कामाचा मोबदला एकूण प्रकल्प खर्चाच्या व्यतिरिक्त १५% मर्यादिपर्यंत उपलब्ध करण्यात येणाऱ्या निधी मधून देण्यात येईल. हा खर्च केंद्र व राज्य शासनामार्फत अंमलबजावणीच्या विविध टप्प्यांवर ५:१ या प्रमाणात उपलब्ध करून देण्यात येईल.

७. नागरी संस्थांनी NGO नी केलेल्या सर्वेक्षणाच्या आधारे केंद्र शासनाने विहीत केलेल्या वित्तीय आकृतीबंधाप्रमाणे सविस्तर प्रस्ताव व खर्चाचे अंदाजत्रक तयार करून ते राज्य शासनास सादर करावे. नागरी भागातील घरनिहाय सर्वेक्षणाकरिता आवश्यक प्रपत्र सोबत जोडण्यात येत आहे.

८. समन्वय यंत्रणेकडून प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांना मंजुरी देण्यासाठी तसेच प्रकल्पाच्या प्रत्यक्ष अंमलबजावणीचे सनियंत्रण करण्यासाठी संदर्भीय अनु क्रमांक ४ मध्ये नमूद केलेल्या दिनांक १६/६/२००८ च्या शासन निर्णयान्वये प्रधान सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग यांच्या अध्यक्षतेखाली राज्य समन्वय समिती गठीत करण्यात आलेली आहे.

९. समन्वय यंत्रणेकडून प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर त्यांना राज्य समन्वय समितीची मंजुरी घेऊन ते हूडकोच्या विभागीय कार्यालयास सादर करण्यात येतील.

१०. राज्य शासनाच्या हिशश्याच्या एकूण अनुदानापैकी १% रक्कम MIS, Monitoring System, Capacity Building ३/४th IEC या घटकांकरीता राखून ठेवण्यात येत आहे. IEC या घटकाकरीता राखून ठेवलेल्या निधीचा वापर प्रकल्प स्थळांना भेटी देणे, नागरी संस्थांशी समन्वय साधणे इ.बाबींकरिता करण्यात यावा.

११. सदरहू योजनेची अंमलबजावणी ही केंद्र शासनाच्या गृहनिर्माण व नागरी दारिद्र्य निर्मूलन मंत्रालयाकडून करण्यात येईल. प्रकल्प प्रस्तावाच्या मंजूर रक्कमेपैकी केंद्र शासनाच्या अनुदानाची रक्कम नागरी संस्थांना केंद्र शासनाकडून २ टप्प्यांमध्ये उपलब्ध करून देण्यात येणार असून त्यापैकी २५% अनुदान संबंधित नागरी संस्थाच्या प्रकल्प प्रस्तावांना केंद्र शासनाकडून मंजुरी देण्यात आल्यानंतर तात्काळ उपलब्ध करून देण्यात येईल. केंद्र शासनाकडून सदरहू पहिला हप्ता मुक्त करण्यात आल्यानंतर संबंधित नागरी संस्थांना राज्य हिश्याचे ५०% अनुदान त्वारित उपलब्ध करून देण्यात येईल. संबंधित नागरी संस्थांची अनुदान उपयोगितेची क्षमता आणि मागणी या बाबी विचारात घेऊन केंद्र शासनाच्या अनुदानाचा उर्वरित हिस्सा थेट मुक्त करण्यात येईल. त्याच धर्तीवर राज्य हिश्याच्या अनुदानाचेही वितरण करण्यात येईल.

१२. शौचालयांचे बांधकाम नागरी संस्थांनी स्वतः अथवा त्यांच्या जिल्ह्याकरीता नियुक्त करण्यात आलेल्या अशासकीय संस्थांकडून करून घ्यावे.

१३. योजनेच्या प्रगतीचा त्रैमासिक अहवाल व उपयोगिता प्रमाणपत्रे नागरी संस्थांनी नियमितपणे समन्वय यंत्रणेमार्फत शासनास सादर करावीत.

१४. राज्याचा नागरी भाग हागणदारी मुक्त होण्याच्या दृष्टीने कमी खर्चाच्या स्वच्छता योजनेअंतर्गत राबविण्यात येणारा सदर वैयक्तिक शौचालय बांधकाम कार्यक्रम यशस्वी होणे अत्यंत आवश्यक आहे. त्यामुळे सर्व नागरी संस्थांनी या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीकडे काटेकोरपणे लक्ष देऊन तो विहीत कालमर्यादेत पूर्ण होईल व अनावश्यक कालापव्यय होऊन प्रकल्प खर्चात वाढ होणार नाही याची यथायोग्य दक्षता घ्यावी.

१५. सदर कार्यक्रमांतर्गत राज्य हिश्याचे अनुदान शहरी आर्थिक दुर्बल घटकांचे सर्वेक्षण करून त्यामधून लाभार्थी निश्चित करणे, वृत्तपत्रातून जाहिरात देवून नागरी स्वच्छतेच्या क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या अशासकीय संस्थांनी (N.G.O.) निवड करणे, त्यांना त्यांच्या कामाचा मोबदला अदा करणे इ. प्राथमिक स्वरुपाच्या कामासाठी मंजूर करण्यात येत असून या कामासाठी होणारा खर्च पावसाळी अधिवेशनामध्ये पुरवणी मागणीद्वारे “मागणी क्र वाय-२, २२१५, पाणी पुरवठा व स्वच्छता ०२, जलनिस्सारण व स्वच्छता, १०५ स्वच्छता व सेवा - पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना (०१) (०१) महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाला कमी खर्चाच्या स्वच्छता कार्यक्रमासाठी सहायक अनुदान (२२१५ १७२७), ३१, सहायक अनुदान (वेतनेतर) ” या अर्थसंकल्पिय लेखाशिर्षाखाली अर्थसंकल्पीत केलेल्या तरतूदीतून भागविण्यात यावा.

५. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या वेबसाईटवर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक २००८०९९२९६५५५७००९ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

-sd-

(अजित कुमार जैन)
प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा. महापौर, महानगरपालिका (सर्व)
२. आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व)

३. विभागीय आयुक्त (सर्व)
४. जिल्हाधिकारी (सर्व)
५. महालेखापाल, महाराष्ट्र-१, मुंबई [लेखा व अनुज्ञेयता/लेखा परिक्षा]
६. महालेखापाल, महाराष्ट्र-२, नागपूर [लेखा व अनुज्ञेयता/लेखा परिक्षा]
७. संचालक, नगरपरिषद प्रशासन संचालनालय, मुंबई
८. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, एक्सप्रेस टॉवर्स, नरिमन पॉइंट, मुंबई
९. वित्तीय सल्लागार व मुख्य लेखाधिकारी, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, सिडको भवन, नवी मुंबई
१०. कार्यकारी संचालक, हूडको विभागीय कार्यालय, मुंबई
११. नगराध्यक्ष, नगर परिषदा (सर्व)
१२. मुख्याधिकारी, नगर परिषदा (सर्व)
१३. सर्व वैधानिक विकास मंडळे
१४. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागातील सर्व कार्यासने
१५. सारसंग्रह
१६. निवड नस्ती-पापु-२१